

A népetimológiák az összetett helységneveket éppúgy érintik, mint az egyeleműeket, vagy az annak véltet (pl. *Nagyesztergár, Raposka*).

Természetesen a hivatalos névadással keletkezett előtagok már nem esnek a népetimológia tárgykörébe, hiszen kiforrott alak és jelentéssel bíró földrajzi nevek lettek részei a névtestnek (pl. *Bakony, Balaton*). Mindez felvetheti a kérdést, hogy a helységnevek esetében megszűnik-e a népetimológiás magyarázat lehetősége. A névanyagunk azt bizonyítja, hogy a „tudós” népetimológia, az írnoki etimológia (KÁLMÁN BÉLA, Nyr. 91:4) ma is él. A *Királyszentistván* IV/3. nevéhez fűződő népi hagyomány pedig népetimológiáról tanúskodik.

Az első világháború előtt Ferenc József ezen a környéken megjelent egy katonai gyakorlaton. A falu lakossága barátságosan fogadta őt. Az uralkodónak is megtetszett a kis falu kedvessége, szép fekvése. Ekkor megváltoztatta a község nevét – mely addig Szentistván volt – Királyszentistvánra. [FNESZ: 1909 óta viseli a *Király* előtagot, jelezve ezzel hogy a névadó Szt. István király és nem a vértanú Szt. István.]

Csupán a helységnevek népetimológiáját vizsgálva a legmeglepőbb adat a számtalan, színes folklór anyag. Ezek sokfélesége tartalmilag, műfajilag, stílusosan nemcsak csodálatra készítetnek, hanem újra és újra igazolják a földrajzi névgyűjtemények más tudományágakban való hasznosságát, értékét.

VARGA MÁRIA

## Népetimológiás magyarázatok a nagykőrösi földrajzi nevekben

Minden bizonnyal több száz éves az az igyekezet, amellyel az egyszerű ember próbálja megfejteni közvetlen lakóhelyének elhomályosult jelentésű neveit. A határjárások tanúsága szerint nem is mindig az érdeklődés motiválja határmegismerő tevékenységét, hanem esetleg a szükség vagy valami nehezen felejthető élmény (pl. az „emlékezet okáért” történő megcsapatás kiterjedt szokása (BÁRTH 1997: 307) A nagykőrösi határneveket is sokan próbálták már szóra bírni, többek között Nagy Lajos, aki 1933-ban készült tanulmányának ezt a címet adta: *Amit a kőrösi határ mesél*. Mindenkor jól feladta a leckét a ez a nagy múltú mezőváros, hiszen tucatnyi a jelentését rejtelmes homályba burkolt név mind a kül-, mind a belterületen.

A névfejtési kísérletek a legtöbbször nyelvileg képzetlen, iskolázatlan emberektől származtak, így aztán sok népetimológiás magyarázat is született. Már a település nevét is félremagyarázták egyesek, hiszen a *kőrisha* helyett a *körrel* hozták kapcsolatba, azt állítván, hogy azért lett *kör-ös* ez a város, mert „oly hely, melynek kerülete, hozzátartozó vidéke van.” (GALGÓCZY 1896: 2) Az igaz, hogy kedvező földrajzi helyzete miatt már a honfoglalás után megtelepedtek itt őseink, és *Körösnek* – templomos helyként – a tatárjárás után is sikerült talpon maradnia, bekebelezve a környék apró falvait. Ezek neve városrész-, utca- vagy határrésznévként él-

hetett csak tovább: *Alpár, Encs, Váncsod, Árboz, Esed, Besnyő, Gógány, Hangács*. Ezekre a nagyrészt személynévi eredetű nevekre aztán a későbbiek folyamán sok érdekes magyarázatot adott a nép. *Alpárt* a Galgóczy-monográfia *Kis-Alpár* formában városrésznévként említi, később már csak egyetlen utcányi dicsőség jutott az egykori 'török daliá'-nak, majd azt is megtagadták tőle a helybéliek, hiszen közszájon *Alpári Gyula* utcaként emlegetik, követve a politikai változások divatját. Ez az „alulról jövő kezdeményezés” a hivatalt is megfertőzte, hiszen az egykori tanácsházán találtam olyan térképet, amely ezt a formát mintegy szentesítette azzal, hogy az út előtagjául nyomtatott 'Alpári'-t valaki ceruzával kiegészítette a keresztnévvel. Így „értelmesült” a nép ajkán az ősi, Tiszaalpára vezető út neve, szinte „ráfejelve” a legtöbbször politikumot hordozó *hivatalos névadásra* (MEZŐ 1982).

Hasonló sorsra jutott a besenyő személynévi elemet őrző *Gógány* dülönév is, amely a szorgalmas „körösi embör” szerint onnan kapta a nevét, hogy „egykor guggon ülő kapás növényeket termesztettek benne” (Hajdú László népiskolai tanító úr „értelmezését” Réső Ensel Sándor idézte a *Nagy-Körös* című újság 1885-ös egyik számában.) A hetven esztendőes Illés Laci bácsi szerint meg: „Valamikő vót egy embör, elmulatta a főggyét, oszt aszonta: haj le Gógán a gígán.” (saját gyűjtés) Ugyancsak Réső Ensel „magyarázza meg” az *Esed* dülönévet is, imígyen: „Mint kiosztásra esedékes földrész tartja fenn a nevét.” Pedig Bártfai Szabó László az „*Ecséd*” alakváltozattal jelezte, hogy inkább az *Ecséd, Ecsed, Öcsöd* helynevek édes öccseként hozható rokonságba valamely ősi besenyővel.

Ezek után jöhetnek a besenyők! *Besnyő* nevének magyarázatában Petróczi Sándor valószínűleg nem téved, amikor így ír: „A ceglédi határ közvetlen szomszédságában elterülő Besnyő – egykor templomos falu – valószínűleg az Értem és a Kappan törzs szálláshelyének keleti szélét jelenthette... (PETRÓCZI 1961: 42)

Bártfai Szabótól azt is tudjuk, hogy a letelepedő besenyők elfoglalják a meg szállás területén fekvő földvárakat, amelyek egyikét besenyőnek, másikat kátának hívják.” (BÁRTFAI SZABÓ 1938: 448) A népi emlékezet persze mást mond, mint a tudós történész urak. Egy 1749-es határper kapcsán felvett jegyzőkönyvben olvasható Fekete András, 53 éves csikós vallomása kapcsán a következő szinte népmesei hatású részlet: „...azon halmot, mellyet Körösiék Páris halmának akarnak nevezni, úgy hivattatni soha senkitül sem hallotta, csak éppen valami hat esztendeje, miolta Körösi uraimék magok úgy nevezik, hanem mindenkor, hogy csak Besnyő halmának lenni mondották, tapasztalta, azon névnek okát pedig egy vén nagy szakállas Koldus ennek előtte mint egy húsz esztendővel, onnant mondotta lenni, mivel még Törtely falu volt, tehát egy jó Besnyő nevű Gazda ember ottan lakván, sok szegény Törtelyi lakost meg segített, melyre való nézve töb Törtelyi Lakosok azon halom mellett lévő földet nékie engették, hogy szabadon birhassa.” (Pest Megyei Levéltár Nagykörs város Zárt Levéltára P/265–6)

Ha már *Törtelynél* tartunk, „álljunk meg egy szóra” *Árboznál* is, hiszen jó cimborákról van szó. Ez a két vitéz – kun főemberek –, IV. László gyilkosai voltak a történészek szerint. A körösi nép viszont nem mélyedvén el kellőképpen e stúdiomokban, egyszerűen *Árbóc*-ra keresztelte el a pusztát, talán azért, mert mindig *tenger* volt a dolga.

Így lehetett a „hőgyekkel” is. Városunk büszkesége, Arany János itt tartózkodása idején többször is tett kirándulást tanártársai szőlejébe. Benkó Imre egy kedves anekdotában örökítette meg Arany véleményét a nagykőrösi „hőgy”-ről. „Egy ilyen alkalommal történt, hogy midőn már kiértek a szőlőbe, s a társaság már éppen megállapodott, Arany elindult s nagyon óvatosan lépkedve tett egy pár lépést előre, mintha hegyoldalra akart volna fölmászni, s midőn valaki megkérdezte, hogy mit csinál, »Keresem a hőgyet – felelte – de nem találok.«” (Közölte NOVÁK LÁSZLÓ: 1986: 16) Nagykőrös, ahol a tengerszint feletti 145 méteres homokbucka a legmagasabb pont, jó néhány szőlőtermő „hőgygel” büszkélkedik: *Temetőhőgy, Kálmánhőgy, Zsíroshőgy, Pöcökhőgy, Bukrosi középső hőgy*, de még a 137 méteres *Strázsadombot* is szívesebben mondják *Trázsahőgy*-nek talán abban bízva, hogy ilyen titulustól magasabbnak látszik. Ezeknek a homokbuckáknak nem sok közük van a „kunhalmok”-hoz, talán több van az ősi szőlőtermelő hegyekhez, ahonnan az első telepések a szőlővesszőket hozták, legalábbis Galántai Fekete Béla erre a következtetésre jutott. (GALÁNTAI 1927: 124) Egy-egy ilyen halomnak gyakran több megnevezése is volt. A *Tatártemetés, Ráctemetés, Hajdútemetés és Oláh-hányás* egyetlen halom nevei, attól függően, hogy kiket vertek ott agyon és földeltek el benne. A határperekben hol így, hogy úgy szerepelnek.

De mit bánta a *kőrösi embör* mindezt, ha valamelyik *Bánomban* volt egy kis birtoka! A nagykőrösi határ mindig is gazdag volt *bánomokban*, hiszen volt itt *Bántósi bánom, Pálfái bánom, Pöcöki bánom, Külső bánom, Belső bánom*. Az utótagként szereplő földrajzi közszó talán éppúgy jelentéshasadással keletkezett, mint Jászapátin a *nyilas* (HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA 1995: 469). KIS LAJOS *Földrajzi nevek etimológiai szótárában* csak arra találunk példát, amikor a *Bánom* vagy egytagú földrajzi név, vagy előtagja egy kételemű formációnak. A nyelvészmagyarázat szerint egy latin birtoklástörténeti szó az alapja annak a csaknem száz '*bánom*'-nak, amely szerte az országban előfordul, az egykori török hódoltság területén talán gyakrabban, mint másutt. A nép azonban mindenhol leegyszerűsíti a szó etimonját arra a kézenfekvő magyarázatra, hogy a tulajdonos megbánta, hogy ilyen gyatra, homokos területre szőlőt vagy gyümölcsöst telepített. Nagykőrösi kuriózum Balla Antal 1828-as térképén ez a névalak: „*Balla bánja*”, amelyről Galgóczy a következőket állapítja meg: „a pótharaszti Ballabán-i / köznéven Halesz / szőlők.” Azt már mondanunk sem kell, hogy a *Halesz* megint csak jól jött a kőrösieknak (is), akárcsak a *Gondóta*, hiszen könnyű volt megmagyarázni a kevés eredménnyel kecsegtető munka kéttényezős kimenetelét: ha lesz, lesz, – mármint termés, illetve „Ebgondóta, / A fene gondóta, hogy ennyi széna lősz rajta.” Ilyesféle mondattörédekből önállósult földrajzi név máshol is található (vö. INCZEFI GÉZA 1970: 45–6) A *Ballabán* alak különben még 1932-ben is felkerült egy térképre, de azt már nem állíthatjuk bizonyossággal, hogy az 1827-ben Balla Károlynak 32 évre árendába adott terület tovább is őrizte volna a család nevét. Különben a fent említett 1828-as térképen ilyen érdekes, egyedi neveket is találunk, mint például *Kapitány Halma, Kálmán Dombja, Sebestyén Vakítója, Kalocsa Bajossa, Sütő Berke, Ambrus Halma, Balla Bérczei, Susánna Ligetje, Beretvás Vendége, Kálmándy Futója, Thenke Tére, Szűcs Halma, Molnár Halma, Károly Halma*. A Balla család névadó fantáziájáról árulkodnak a következők is: *Illants,*

*Nemenj, Vakmerő, Kárdomb, Szemrontó, Megálj, Szárnyaló, Reppenő, Vitorlás, Széllapda.* A futó homok is megszelídült ezektől a költői nevektől.

A népi fantázia időnként egész történeteket költött bizonyos helynevek köré, ilyen pl. a *Sajtos és a Basafa* regéje, a *Sírató* mondája pedig még Tompa Mihályt is megihlette. De van olyan határrésznév is Nagykőrösön, amely féltékenyen őrzi titkát, nevének eredetét az emberek meg sem kísérelték megmagyarázni, ilyen pl. az *Ereklyés* vagy a *Homolytája*.

A kőrösiek azonban nemcsak a gyenge minőségű, silány talajú területeket „beszéltették meg”, hanem a kiváló minőségű földeket is. Ilyen a *Fekete* és a *Zsíros* (ez utóbbi legtermékenyebb része az *Aranyág*). Bár közismert volt a város két ősi nemesi családjának – ahonnan nem ritkán fő- és másodbírák is kikerültek – családneve, a névadás indítékaként mégsem fogadták el ezeket az emberek. A *Zsíroshoz* például az alábbi kis anekdotát kanyarították magyarázatul: „Valaha egy gazda el akarta adni itteni szántóföldjét. A vevő vonakodott. Azt hajtogatta, hogy szőlőnek gyenge föld ez, ha ide akarnak telepíteni, előbb jól meg kéne ezt a földet zsírozni. Akkor aztán meg is venné. A gazda erre megmérgesedett. Mindenki szeme láttára kötélre kötött egy oldal szalonnát, s addig húzogatta széltebenhosszában a földjén, míg a kötélről le nem kopott. Ekkor a tanúk előtt odahívta a vevőt, mondván: meg van már a föld zsírozva. El is kelt az nyomban, és máig is gazdag gyümölcstermással fizet (Lejegyezte Kádár András 1970).

### Irodalom- és rövidítésjegyzék

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ 1938. Pest megye történetének okleveles emlékei 1002–1588-ig. Bp. 636

BÁRTH JÁNOS 1995. A helynevek továbbélésének titkai. In: Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. Miskolc. 1995. (Szerk.: B. Gergely Piroska és Hajdú Mihály). Budapest–Miskolc 1997. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. I. kötet, 306–13.

GALÁNTAI FEKETE BÉLA 1927. Nagykőrös. Magyar Városok Monográfiája. II. Bp.

GALGÓCZY KÁROLY 1896. Nagy-Kőrös monographiája. Bp.

HORVÁTHNÉ KISPÉTER ZSUZSANNA 1995. Földrajzi nevek Jászapáti szántóföldneveiben. In: Az V. magyar névtudományi konferencia előadásai. Miskolc. 1995. (Szerk.: B. GERGELY PIROSKA ÉS HAJDÚ MIHÁLY). Budapest–Miskolc 1997. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 209. szám. II. kötet, 466–70.

INCZEFI GÉZA 1970. Földrajzi nevek névtudományi vizsgálata (Makó környékének földrajzi nevei alapján). Akadémiai Kiadó. Budapest.

KÁDÁR ANDRÁS 1970. Határrészek, régi dűlőnevek leírása. Nagykőrös. Kézirat. CKM 851–71.

KISS LAJOS 1988. Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp.

MEZŐ ANDRÁS 1982. A magyar hivatalos helységnévadás. Nyelvészeti Tanulmányok 22.

NOVÁK LÁSZLÓ 1986. A három város. Gondolat. Bp.

PETRÓCZI SÁNDOR 1965. Pest megye újjátelepülése 1711–1760. Bp. Pest megye Múltjából I. 95–154.

PETRÓCZI SÁNDOR 1961. Cegléd település- és népességtörténete. Bp. Ceglédi Füzetek 11. sz.

Térképek: Pest Megyei Levéltár nagykörösi osztálya. XV. 9. Nagykörösi városi térképek. Levéltári gyűjtemény.

ERDÉLYI ERZSÉBET

## **Egyes román eredetű földrajzi nevek osztályozásának problémái**

**1.1.** Egy helynév, esetleg egy helység vagy tájegység, vagy éppen egy egész nyelvterület földrajzi neveinek osztályozását többféle szempontból, többféle kritérium alapján végezhetjük el.

A helynév-irodalomban kétféle osztályozási szempont az uralkodó. Az egyik a földrajzi nevek jelentéstani, jelentésük szerinti osztályozása, a másik a helynevek alaktani, a nyelvi formák szerinti csoportosítása.

**1.2.** A földrajzi nevek jelentésük szerinti osztályozását a nyelvészekon kívül a történészek, geográfusok és etnográfusok is művelik, kutatván azok jelenkori vagy éppen történeti jelentését. Ez az osztályozási módszer etimológiai kutatásokat is igényel, főként olyan földrajzi nevek esetében, amelyeknek jelentése az idők folyamán elhalványult, eltűnt. Ilyenkor a földrajzi nevek jelentéstani kutatása és osztályozása kapcsolódik azok eredetük szerinti osztályozásukkal és etimológiai kutatásukkal.

**1.3.** A földrajzi nevek alaktani rendszerezését elsősorban a nyelvészek művelik, ám e módszer alkalmazását a történeti kutatások terén sem lehet elvetni. Ilyen jellegű a történeti tudományok számára például a *-d* képzővel ellátott magyar földrajzi nevek csoportba sorolása, azok térképre vetítése és kronologizálása az egész magyar nyelvterületen vagy annak egy részén. Ugyancsak ilyen jellegű kutatás a történeti kutatások számára a bár jelentéstaniilag ismeretlen, de azonos vagy hasonló képzőkkel ellátott hely- vagy víznevek csoportba sorolása, mivel ezek egy meghatározott földterületen valamilyen nép vagy népcsoport régmúltban lévő jelenlétére utalnak. Ez az osztályozási módszer különösen fontos az olyan földrajzi nevek tanulmányozására, rokonítására, amelyeknek az értelmük, jelentésük ismeretlen.

**2.** Létezik a földrajzi neveknek egy harmadik osztályozási szempontja is, amely igen fontos és hasznos, bár a szakirodalomban még nem foglalta el teljesen az őt megillető helyet. Ez az osztályozás főleg a magyar nyelvterületnek napjainkban vegyes lakosságú, periferikus területein, mint például Erdélyben, igen fontos és hasznos mind a nyelvészet, mind a történeti kutatások területén. Ennek az osztályozásnak alapvető problémája annak a megállapítása, hogy melyik nép, népcsoport hozta létre a kutatott földrajzi neveket, vagyis melyik nép vagy népcsoport volt a névadó. Ezzel egyidőben meg kell határozni a tanulmányozott helynevek